

TANITIMLAR

SOVETSKAYA ARHEOLOGIYA, Moskova. Üç ayda bir çıkar.

1957 yılından bu yana, SSSR. İlimler Akademisi'nin, maddî medeniyetler tarihi enstitüsü tarafından yayınlanan ilmi «Arkeoloji dergisi»dir. Yılda dört sayı halinde çıkan bu dergide, bilhassa Sovyet Cumhuriyetleri Birliği içerisinde yapılan kazılara ve buluşlara dair etraflı bilgiler verilmektedir. Türk ülkeleri ve kültürleri ile de yakından ilgilenen dergi, ister istemez, araştırma konularında Sovyetler dışı Türk kültür tanıklığına da baş vurmak zorundadır. Hele binlerce yılların seyri içerisinde, Sovyet ülkeleri sınırları içerisinde kalan Türk illerinin geçmişleri, yakın çağ tarihimiz için, ciddi birer kaynak değerini muhafaza etmektedirler. Kaybolan eski Türk kültür şehirlerinin yeniden ortaya çıkışı, eski sikkelerin bulunuşu ve buna benzer maddî medeniyetler kaynaklarının teşhiri, hiç şüphe yoktur ki, tarihimiz ve kültürümüz için kazanılmış büyük değerlerdir. Bu konuda ve alanda çalışanlara bir yardım olmak üzere, dergide yayınlanan bazı önemli yazıları bir kaç satırla tanıtmayı faydalı buldum.

S.V. Kiselev, *Drevnie goroda mongolii = Eski Mogol şehirleri*, 2, 1957, s. 91-101.

Çin mütefekkirlerinden Sima-Tsyan'm "Suyun ve otun bolluğuna göre göçler yapılır" yolundaki hakimâne tarifi, ötedenberi Orta-Asya halklarının hayat mihveri olmuştur. Buna göre de konu, tam mânâsiyle tarihçilerce benimsenmiş değildir. Kiselev, zannımca eski Türkler tarihi üzerinde de çalışmıştır. Bu konuyu ele alarak, daha bronz devri ile Hunlar zamamnda Mogol şehirlerinin kurulduğu fikrindedir. Nitekim, 1946 yılında Mogol Halk Cumhuriyeti İlimler komitesinde 27 «bolgas» (şehir) yıkıntularına raslandığı tespit edilmiştir. Zâten 1618 yılı Rus gezginlerinden İvan Petlin de Mogollar'a ait bazı şehir töküntülerinden bahs etmektedir.

Fakat yazar yalnız bu çeşit kaynaklarla yetinmeyerek, Ulan-Ude şehri yöresinde, kazılarla elde edilen bir Hun kasabası üzerinde de durmaktadır. İkinci yüzyıla ait bir erzak deposuna benzeyen bu meskûn alan, eski Mogolistan şehirlerinden biri sayılmalıdır. Diğer kaynaklardan biri de Hara-ççi-Heremgiyn-balgas şehir kahntısıdır. Bu şehir Selenga ırmağının sol kıyısmdadır. Yazar, kaynak olarak Orhun yazıtlarından da faydalanmaktadır. Nitekim Uygur şehri olan Hara-balgas da, yapılan yeni kazılar sonucunda, eski Mogolistan şehirlerinin mimarî tip ve şekille-

rini tamamiyle ortaya koymuştur. Yazar, oldukça geniş bir surette Orhun ırmağının sol kıyısındaki Hara-balgas şehri harabeleri üzerinde durmakta ve bu konuya ait bütün araştırmaları, birer gözden geçirmektedir. Şehir, Kırgızlar tarafından tamamiyle yakılmış, yıkılmıştır.

Hara- balgas tip ve mimarisinde, diğer yeni bir takım şehirler daha kurulmuştur. Taycin-Çulo, Toyten-Tologoy, Çin-Tologoy, Haruğain - balgas ve sâire. Bütün bunlar eski Orta-Asya Türk kültürünün yaratıcılarının eserleridirler. Şimdi bu medeniyet Mongol Halk Cumhuriyetinin toprakları içerisinde.

H. Perlee, *K istorii drevnih gorodov i poselny v Mongolii = Mogolistan-daki kadim şehir ve iskân tarihine dair*, 3, 1957, s. 43-53.

Son arkeolojik verilere göre, en eski Mogolistan halkı yarı göçebe, yarı yerleşik kabilelerden ibaret olmuştur. En eski yerleşik saha, kale, şato, saray, askerî müstahkem mevki, ticaret merkezleri ve emsâli gibi yapılarla ifade edilmiştir. Fakat Mógol yerleşik sahaları, birbirinden uzak ve çeşitli tarihte kurulmuşlardır. Bu yüzden planlı bir teşebbüs sayılamamışlardır.

Bu yazara göre de, en eski Mogolistandaki şehir ve müstahkem mevki Hunlar devrine ait olmuşlardır. Çin kaynakları, Milâd öncesi III-I. yüzyıllarda Orta-Asyada hâkimiyet kurmuş Hunlara ait, Mogolistan sınırları içerisinde, Çince «çen» adını taşıyan üç-dört şehire işaret etmektedirler. Bu şehirler daha çok imparator sarayları yöresinde kurulmuşlardır. Yazara göre, son kazılarla Yenisey, Selenga ve Kerulen ırmakları havzasında, yeniden kadim beş şehir elde edilmiştir. Buna, Tuşet-han aymakma ait diğer beş şehir daha eklenirse, elimizde on kadim şehir kalıntısı bulunur ki, bunlar eski Orta-Asya kültürüne yeni bir çok şeyler eklemiş olurlar.

Çin kaynaklarına göre Türk hakanlarının sarayları Altay dağlarında kurulmuştur. (Day-Tsim-i-tun-cji'nin Mogolca tercümesinde, III, 47). Orhun Irmağı yöresinde, yâhud kıyısında ise Bilge Kağan'ın sarayının bulunduğunu tespit eden, yine Çin kaynaklarından Men-gu-yu-tszu olmuştur. Bu suretle kadim yerleşik medeniyet kuruculuğunda Türklerin rolü azımsanılmıyacak kadar büyük olmuştur.

Yazar, Uygur şehir kuruculuğu üzerinde de durmuştur. Bahklık = Hara-balgas, Baybahk, Hedun, gibi önemli merkezlerin yapısına, kuruluşuna temasla mimarî kro-kilerini de vermiştir. Mengü Kağan'a ait Çince ve Uygur harfleri ile yazılı eski bir anıt sureti de makaleye eklenmiştir. Makale oldukça iyi bir araştırma mahsûlüdür.

E. A. Davidoviç, *Klad karaĥanidskiĥ monet XI v iz Tadjikstana = Tacikistan'daki XI. yüzyıl Karahanlı sikke buluntuları*, 3, 1957, s. 257-259.

Makale, 1955 yılı Leninâbad eyâletinin yakmğmdaki Bobadarĥon kışlağında, XI. yüzyıl başları Karahanlılarına ait bulunan gümüş sikkelerin tasnifine tahsis edilmiştir. Bilhassa 1010-1011 yılma ait bir Semerkant sikkesi üzerinde durulmuştur. Bu sikke sahibi, O. Pritsak'a göre Türkçe Tonga-Tegin adını ve Nizam-ad-doula

lakabını taşıyan Mansur b. Ali olmuştur. Halbuki yazar, bu fikre o kadar taraftar görünmemektedir. Çünkü elde edilen sikkede başlı başına üç isim zikredilmektedir. Ve Türkçe ad da Tıga-Tegin'dir. Konu yeniden aydınlanmak ister.

B. B. Jiromskiy, *K voprosu o pohode Bulak - Timura = Bulak Timur'un seferi meselesine dair*, I, 1958, s. 88-96.

Konu, eski Volga boyu Bulgarlar tarihi ile ilgilidir. 1361 yılı Altun-Ordu içerisindeki isyana katıldıkları sanılan Bulgarlar'ın başçısı Bulak-Timur'un kuzeye karşı sefere çıktığı söylenmektedir. Rus kaynakları bu hâdiseyi "Altun-Ordu Bulgarlarının başçısı olan Bulak, bütün Volga boyu şehir ve uluslarını feth etti" şeklinde tespit etmiş bulunmaktadır. Tarihçiler, konuyu kendilerine göre yorumlamış, tamamıyla başka başka sonuçlara varmışlardır. Fakat hakim olan kanaat Bolgar = Bulgar şehrinin Bulak-Timur tarafından harâbeye çevirildiğidir. Uzun zaman halk arasında bu gaddar hareket daha çok Büyük Timur'a atf edilmekte idi. Fakat son zamanlarda elde edilen vesikalara göre, Bulgar şehrini harabeye çeviren Bulak-Timur olmuştur. Rus letopisleri bu Bulgar başçısını büyük bir kin ve nefretle anmaktadırlar.

J. L. Djalaganiya, *Dva klada Sel'djukskih monet = İki Selçuk sikkeleri definesi*, 2, 1958, s. 207-217.

1948 yılı araştırmalarında Tercol eyâletinin Tuzi ve Sazano köyleri arasında, aşağı yukarı 300 sikkeden ibaret bir define bulunmuştur. Çeşitli zamanlarda bu sikkelerden 90'ı Gürcüstan müzesine teslim edilmiştir. Bunlardan 83'ü Anadolu Selçuklularına aittir. Altı tanesi (aspr'ı) Trabzon Komnion'una ait olup, birisi ise Tiflis dirhemidir. Aslında sikkeler üç kardeş Key-Kavus II, Kılıç-Arslan IV ve Key-Kubad devrinde darbedilmişlerdir. Darbedildikleri şehirler ise Sivas, Konya, Madenşehir vesâiredir. Asıl, yazarın dikkatini çeken «Luluye» şehri olmuştur. Şimdiye kadar burada herhangi bir sikkenin darbedildiği, şüphe ile karşılanmıştır. Yeni buluntular, bu şehrin de meskûkat baskısı mahalli olduğunu göstermiştir.

Yazar definelerden elde edilen sikkelerin yazıları, zamanı ve şekilleri üzerinde durmuştur. Makale nümizmatik bakımından çok önemlidir. Sona ilave edilen, Tercol definesine ait 90, Manav definesine ait 87 sikkenin listesi araştırmacılara büyük bir kolaylık temin etmiştir. Burada her sikkenin darp yeri, hicri tarihi, ölçüsü, ağırlığı ve hangi hükümdâra ait olduğu kesinlikle belirtilmiştir.

L. N. Gumilev, *Altayskaya vetka Tyurok - Tugyu = Tukyü Türklerinin Altay dalı*, 1, 1959, 105-114.

Bu makale, kanaatimce müellifin Eski Tukyü Türkleri hakkında yazdığı «Kadim Türkler» adlı eserinin bir parçasıdır. Makale 3 ayrı bahis içinde 630 yılı sonrası Gök-Türk tarihi hayatını canlandırmaktadır. Birinci bahis: Dağlık Altay bölgesin-

daki Türklerin belirmesi, 2. Dağlık Altay bölgesindeki Türgüt mezarlarının tarihî kaynak oluşu, 3. Balballar ve Ulagan'la, Başgaus ırmaklarındaki taş yontması örmeler. Yazar, Türkleri işbu mezar taşlarına dayanarak Dağlık Altayları iskân eden diğer halklardan ayırmağa çalışmaktadır. Yazara göre, Türk kültürü bu bakımdan çok daha farklı bir değer taşımıştır. Çok özel bir karakterde olup, diğer göçebelerinden ayrıntılı olmuştur. Kaldiki, Çin kaynakları Türgüt ölü törenlerine dair oldukça bol ve zengin malzeme vermektedirler. Bu kaynaklara göre: "Ölüyü çadırda tutarlar. Oğulları, torunları ve bütün akrabaları, atları ve koyunları demire geçirerek, çadırın önüne getirir, kurban sunarlar. Yedi defa at üstü çadırın etrafını devr ederler. Soma çadırın giriş kısmında bıçakla yüzlerini keser, mâtem tutarlar. Bu suretle kanla göz yaşı birbirine katılmış olur".

Çin kaynağının verdiği bu bilgiyi, 576 yılında İstemi-Kağan'm eenâze törenine katılan Valentin de teyid etmektedir. O da cenâze katılmak mecburiyetiyle, yüzünü yırtmıştır. Umumiyetle yazar, Türk eenâze törenlerine ait bilgileri Orhun yazıtlarında da bulmuş, tanık olarak göstermiştir. Taşörmesi ölü yâdigarları da, yazarca aym dikkatle araştırılmıştır. Kendine göre bir takım tarihî neticeler çıkarmıştır. Zaten yazar başarılı eski Orta-Asya tarihçilerinden sayılır.

L. R. Kızlasov, *Novaya datirovka pamyatnikov yeniseykoy pis'mennosti*, = *Yenisey yazıtları anıtlarının yeni tarihlendirilmesi*, 3, 1960, s. 93-120.

Eski Türk yazıtları üzerine çeşitli araştırmaları ile tanınmış bulunan yazar, bu makalesinde, Yenisey yazıtları tarihini paleografik, terminoloji ve arkeolojik buluntular üzerine yeniden değerlendirmektedir. Eski Radloff, P.M. Melioranskiy, S.E. Malov'un Yenisey yazıtları yazılış tarihi hakkındaki fikirlerine katılmayan Kızlasov, yeni buluntulara dayanarak, yeni bir tarih ileri sürmektedir. Yazara göre bu yazıtların tarihi, daha çok Uygur devleti düşüşünden sonra, Kırgızlar zamanındaki eski Tuva Hakas yazıtlarının tarihiyle aymdır Tamk olarak da yazar, 1915, 1916, 1926, 1947 yıllarında Tuva'nın muhtelif kurganlarında yapılan kazılarından elde edilen eşyaları ve yazıtları göstermektedir. Çeşitli mezarlardan elde edilen buluntular, bütünüyle eski Hakas medeniyeti unsurlarıdır. Buradaki yazıtlar, yazı şekli itibariyle Orhun'ununkinden belirli bir suretle ayrılmaktadırlar. Tamgalar dahi bir başkalık göstermektedirler. Tamgalar vesâir buluntular üzerine geniş araştırmalar yapan Kızlasov, Yenisey yazıtlarını IX. yüzyıl yarısı sonrası ile, X. yüzyıl mahsûlü saymaktadır. Bunun yanında ayrıca run işaretli yazıların daha sonraki çağlar Orta-Asya sahasında XI-XII. yüzyıllarda Sintszyan'da kullanıldığı bilinmektedir. Nihayet son zamanlarda run işaretlerine benzer bir yazı ile Cengiz han adının da yazıldığı ortaya çıkmış bulunmaktadır. (bk. A. Luvsandendev, *Şineer oldson neg Tyurk biçeesin tuhay* = *Yeni bulunmuş bir Türk yazısı hakkında*, Ulaan-baatar, 1956). Bununla birlikte konu hal- ledilmiş sayılmaz.

E. A. Davidoviç, *Kanibadamskiy klad Karahanidskiñ monet = Karahanlı sikkelerinin Kanibadam definesi*, 1, 1961, s. 186-200.

Binakët, Marginan ve Uzcend şehirlerinde bulunan Karahanlılar devrine ait 248 sikkenin tipleri üzerinde durularak XII.-XIII. yüzyıllardaki kullanım ve değeri tespit edilmiştir. Sikkelerin türüne göre resimleri eklenmiştir. Gümüş suyuna batırılmış dirhemler bakır fels'ten daha üstün değer taşımışlardır. Darp yerleri Samarkant'le Buhara'dır.

L. N. Gumilev, *Po povodu interpretatsii Ulankomskoy nadpisi = Ulankom yazıtı çözümü dolayısıyla*, 1, 1963, s. 295-305.

1955 yılında Mogolistan'ın Ulankom kasabasının elli kilometre ötesinde Hara-Us adlı, elde edilen bir Uygur yazıtı, A. M. Şerbak tarafından okunmuş ve yayınlanmıştır (Epigrafika Vostoka, 1961, XIV, s. 23-25). Yazıtın tarihî değeri ise S. G. Klyaştorıy tarafından tespit edilmiştir (aynı yer, s. 26-28). Makale sahibi bunlardan, bilhassa ikincinin çıkardığı sonuçlara katılmamaktadır. 7 satırdan ibâret olan yazıtın son satırı hem bozuk, hem de faydasızdır. Yazar, Şerbak'm çözümüne katılmakla beraber üç noktaya karşı çıkmıştır. Konu aslında Klyaştorıy'm açıklamalarını hedef tutmuş ve geniş bir tenkid mantıkına dayanılmıştır.

V. A. Kuznetsov, *Nadpisi Humarinskogo gorodişça = Humaria şehirciğinin yazıtları*, 1, 1963, s. 298-305

Karaçay Türkleri bölgesindeki küçük Humara şehri yöresindeki kale duvarları üzerinde 1962 yıllarında bir yazıt bulunmuştur. Yazıt 23 işaretten ibarettir. Orhun işaretleri ile yeni yazıt işaretleri arasında benzerlik bulanlar, derhal bunun da eski Türk yazıtlarından sayılması gerektiği kanaatine sahip olmuşlardır. Bununla beraber, konu ne de olsa yenidir. Yazıtların sahipleri bile bilinmemektedirler.

Ya. A. Şer, *Pamyatniki Altaysko-Orhonskiñ Tyurok na Tyan-Şane = Tyan-Şan'daki Altay - Orhun Türk anıtları*, 4, 1963, s. 158-166.

Çok çekişmeli konulardan biri olan Tyan-Şan Türk kültürü üzerinde durulmuştur. Saha ile uğraşanlar, ayrıntılı fikirler ileri sürmüşlerdir. Altay taraftarları daha ağır basmışlardır. Yazar da bu fikre katılarak yeni kurgan ve mezar buluntularını da işlemiş, gömülen at ve balbal konularını da ele almıştır. Türk el sanatına ait taş, figür işlemleri resimleri de makaleye eklenmiştir.

G. F. Turçaninov, *O yazıke nadpisey na kamnyañ Mayatskogo gorodişça v flyagañ Novoçerkasskogo muzeya = Novoçerkassk müzesi su kapları ve Mayatsk şehirciği taş yazıtlarının dili hakkında*, 1, 1964, s. 72-87.

Konu, vaktiyle A. M. Şerbak'm da dikkatini çekmiştir. Mayatsk şehri Don ırmağı kıyılarında olup, daha fazla Alan kültürü çevresinden sayılmaktadır. Novo-

çerkaski müzesindeki su kapları ise Don ırmağının aşağı mmtıklarına aittir. Zamanca da VII.-X. yüzyıllar kalıntısıdır. Yazar bu kültüre ait mevcut delilleri ortaya sürmüş, Şçerbak'm Türkçe olduğu iddasım kabul etmemiştir. Su kaplarındaki yazıtları hep eski Alan medeniyetine mal etmiştir. Zâten işaretler de ashnda bizim Orhun-Yenisey'inkilerden çok farklıdır. Makaleye eklenen yazıtlar bunu açıkça göstermektedir.

L. R. Kızlasov, *O naznaçenii drevnetyurkskih kamennih izvayaniy izobražajuščih lyudey = İnsan tasvirli kadim Türk taş oymalarının vazifesine dair*, 2, 1964, s. 27-38.

Makale, Türk kültürü ile yakından uğraşmış ve konuya bir takım yenilikler katmış bir yazarın kaleminden çıkmıştır. Türk kültürü için son zamanlarda büyük büyük bir önem kazanan Türk taş oymacılığı, çeşitli kültür değerlendirilmelerine yol açmıştır. VI. - VIII. yüzyıllar arasında Hazar denizinden Çin-Seddi'ne, Altaylardan Tyan-Şan'a kadar kanatlarını geren Büyük Türk Kağanlığı, Çin, Mogol ve Sovyet ülkesi topraklarında, kendi varlığını ve maddî gücünü tanıtan bir yığın asker tasvirli oyma taşlar bırakmıştır. Yazar işbu tarihî Türk taşçılık sanatım, hiç bir çatışmaya mahal bırakmadan, hem değerlendirmeye, hem de tarihî vazifesini açıklamaya koyulmuştur. Çin kaynaklarının, türbelerde ölünün tasvirini dikme geleneğinden hareket edilerek, bu gerçeğin son zamanlarda, harp, savaş, askerî zafer ve emsâli olaylar münasebetiyle de dikildiğini ortaya koymuştur. Liu Mau-tsai da mezar etrafında ölünün resminin belirtildiğini aynen açıklamıştır. Bu sûretle, eski Gök-Türkler'de de ölü resminin belirtilmesi, âdeta millî bir gelenek olmuştur. Yazar Tuva'da tahta bir evde, anma töreni münasebetiyle, kurban sunma usulüne bizzat şahit olmuştur.

Yazar ayrıca Türkçedeki terminoloji üzerinde durmuş "figür, resim, portre" ve emsâli gibi kelimeler bulunmamakla birlikte "bedizçi" gibi bir deyimî değerlendirmek istemiştir. Zâten Çin kaynakları bu noktada çok ince ve ayrıntılı bilgiler vermektedirler. Türk devletinin ölüleri, anlaşılın, Çin kronistleri için ihmal edilmez bir konu olmuştur. Nitekim son zamanlarda Jisl tarafından elde edilen Kül-Tigin anıtı, Türk toplumunun taş oyma ve yazma sanatına büyük önem verdiğini gösterir.

Yazar ayrıca, gömme töreni ve kurban sunma üzerinde de genişçe durmuştur. Kül-Tigin anıtının üzerinde bir kuş resminin bulunuşu da, Türklerde yaşamanın ebediliğine delâlet etmektedir.

Bu münasebetle yazar, diğeri bir takım Türk askerî hayatına ait bilgiler de vermektedir. Herbiri birer araştırma konusu olacak karakterdedir. Düşman başım kesip götürmek, amlarda elde bir fincan ve yemek tutmak gibi gelenekler, elbette geliş güzel birer geçici zevk olmamış, yıllar yılı imparatorluğun vücuda getirdiği örf-ten, yasadın, töreden doğmuştur. Nitekim bugünkü Kırgız, Kazah, Yakutlar da

kuklaları ölü elbisesi biçiminde giyindirerek, ağıt yaparak ağlarlardı. Kendilerine yemekler sunarlardı. Makale güzeldir. Örf yönünden daha geniş işlemeğe değer.

L. R. Kızlasov, *O datirovke pamyatnikov Yeniseyskoy pis'mennosti = Yenisey yazıtları anıtının tarihine dair*, 3, 1965, s. 38-49.

Büyük bir dikkat ve ilgi ile yazar, daha önceleri ele aldığı Yenisey yazıtlarının tarihini tespate çalışmaktadır. Bir taraftan, sahanın ad kazanmış araştırmacılar ile sıkı temaslar yaparken, bir taraftan da Kızıl müzesinde toplanmış bulunan 19, Minusinsk müzesinde ise bulunan 42 yazıt üzerine yeniden denemeler yapılmıştır. Sonuç olarak 49 Yenisey yazıtının tarihleri IX-XII. yüzyılları gösterilmiştir. En eskisi olarak Bay-Bulum II yazıtı 800-840 aralarına, Uyük-Arjan 745-840, Ottuk-Daş II 840-X. tarihlerine mal edilmişlerdir. Diğerleri ise hep daha geç bir zaman mahsullerinden sayılmıştır: Bu yazıtlar çeşitli Avrupa ve Rusya bilginleri tarafından bulunmuşlardır.

Makalede ayrıca, çeşitli Türk toplumlarına ait damgalar arasında da karşılaştırmalar yapılmıştır. Yazara göre, dikine yapılan yazılı steller, Gök-Türklerde, ancak ikinci kağanlıkla (682-745) başlamış ve başlıca beş kahraman adma dikilmiştir. Bunlar: Kuli-Çur, Tonyukuk, Alp Eletmiş, Kül-Tigin ve Bilge-Kağan'dır.

Yu. Z. Zadneprovskiy, *Tyurkskie pamyatniki v Fergane = Fergana'daki Türk yâdigârları*, 1, 1967, s. 270-274.

1961 yılında Doğu-Fergana'da Dalverzin mahallinde Kara-Derya ırmağı civarında Stim koyu mezarlığında kazılar sonucunda elde edilen at binek takımları, tamamen eski Türk kağanlığı devri takımlarını andırmaktadır. Zâten Altay Türklerinin, ölüyü atla birlikte gömmeleri geleneği, eski Türklerin tarihî bir toplum hayatının yansıması olmuştur. Şimdiye kadar, bu tip gömmelere bir çok yerde raslanmıştır. Makale, Fergana buluntusunu da bunlara katmaktadır.

E. A. Davidoviç, *Noviy Sredneaziatskiy monetny dvor Muhammada Horezmşaha (1200-1220) = Muhammed Şah Harezmi'nin (1200-1220) yeni Ortaasya sikkeler sarayı (darphanesi)*, I, 1968, s. 277-284.

Hârezmşahlardan Muhammed'e ait, yeni kazılarda elde edilen sikkeler üzerinde durulmuştur. Elde edilen sikkeler, büyük hacimdedir. Altmış iki tanedirler. Makalede her birinin üzerinde teker teker durulmuş, zamanları, yazıları belirtilmiştir. 59 tanesi Çaganian, 1 Termez'de, 2 ise belirtilmeden kalmıştır. Hârezmşah Muhammed, genellikle sikkelerde adının belirtilmesine büyük önem verir, şehir ve ticarete kullanılmasına alışılan sikkeler tipine göre darp ettirirdi. Makale, Türk, bilhassa Hârezm tarihi ve kültürü için oldukça önemlidir.

M. N. Fedorov, *Ferganskiy klad Karahanidskiy dirhemov 1034-1043 = 1034-1043 tarihli Karahanlılar dirheminin Fargana buluntusu (definesi)*, 3, 1968, s. 221-227.

Makalede yazar, tesadüf eseri olarak 1940 yılında, Kuzey-Fergana kanalı yapısında elde edilen Karahanlılar'a ait 1034-1043 yıllarından 243 tane sikke üzerinde durmaktadır. Alışkanlıkla bu devir sikke sisteminde bu tipten olanlara "dirhem" adı verilmiştir. Darp mahalleri olarak: Kasana, Ahsiket, Üzgend, Fergana ve Hocent şehirleri gösterilmiştir. Sikkeler üzerine yapılan inceleme, Karahanlı tarihine ufak tefek bilgiler katmaktan geri kalmamıştır. Sikkelerin ölçüleri, ağırlıkları ve yılları cedvel halinde tasnif edilmiş bulunmaktadır.

S. R. Kızlasov, *Nizami o drevnehascko gosudarstve = Kadim Hakas devleti hakkında Nizami (nin görüşü)*, 4, 1968, s. 69-77.

Tanınmış eski Türk yazıtları araştırmacılarından sayılan yazar, bu sefer de tanınmış Azerbaycan şairlerinden Genceli Nizami'nin «İskendernâme» sinde, eski Hakas ve Tuva ülkeleri hakkında söylenenleri araştırmaktadır. Bilindiği üzere bu poeminde şair "Hırhızstan"ı da unutmamıştır. Hele «İskender-nâme»nin ikinci bölümünü teşkil eden «İkbalnâme» de şair, Çin, Hırhız, Altay, Tuva illerinin de İskender'in fethine uğradıkları üzerinde durmaktadır. Bilhassa İskender'in Yenisey üzerine yaptığı yürüyüş, yazarı yakından ilgilendirmekte ve Nizami'nin ne gibi kaynaklardan faydalandığı üzerinde durmaktadır. Ve Nizami'nin İskender seferleri için çizdiği yolun, Gardizi'nin gösterdiğine uyduğunu belirtmektedir. Ayrıca, İskender'in eski Hakas (Kırgız) Türkleri ziyafetine ve törenine de katıldığı, eserde söylenmektedir.

Makale, şimdiye kadar dokunulmamış bir konuyu, ele almış eski Yenisey devri Türk dünyasına çok meraklı notlar getirmiştir. Fakat konu yeniden, işlenmesini beklemektedir.

M. N. Fedorov, *K voprosu o «serebryanom krizise» i nekotorih osobennostyah denejnogo obraşçeniya v gosudarstve «Velikiy Seldjukidov» = «Büyük Selçuklular» devletindeki gümüş krizine ve bazı para tedavülli özelliklerine dair.*

«Büyük Selçuklu»lar devletine ait gümüş sikkeler pek nâdir bulunmaktadır. Yazara göre bu bakımdan daha elverişli bir durumda bulunan Türkmenistan'da bile 1884-1946 yılları arasında bu tipten sikkelerin ancak altısına raslanmıştır. Bunun başlıca sebeplerden biri de bu devrelerde Orta-Asya sahasında geniş bir "gümüş krizi" nin görülmesidir. Konu, saha için hiç de yeni değildir. Bir çok bilginler bununla uğraşmıştır: Bu hususta araştırmacılar arasında kesin bir fikre varılmış da değildir. Yalnız, Anadolu sahasında bu gümüş krizi o kadar sert olmamıştır.

Yazar oldukça teferruatlı olarak her devir Selçuklular sikkeleri üzerinde dur-

muş, bir takım tarihî gerçekleri kaynak olarak kullanmıştır. Bilhassa 1960 yılında Surhandarin eyâletinin Şurçin bölgesinde elde edilen Sultan Sencer sikkeleri üzerinde araştırma yaparak darp merkezleri olarak Merv, Belh ve Herat'ı bulmuştur. Munçak-Tepe şehrine ait sayılan bu define 1104-1153 yılları arası sikkelerindedir. Üç halife zamanım içerisine almaktadır. Bu paraların bütün hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Bu defineden elde edilen sikkeler, kimya tahlillerinden dahi geçirilerek gruplara ayrılmışlardır.

Yazara göre, «Büyük Selçuklu» lar sülâlesinden ancak beş kişi, gerçek gümüş sikkelerin darbına müsâde etmiştir. Bunlardan bilhassa Sencer ve Melikşah, bu tip gümüş sikkeler hâmisi olmuşlardır.

A. Caferoğlu